

András J. E. BODROGLIGETI, *A Grammar of Chagatay*, Lincom Europa, Languages of the World/Materials 155, Muenchen 2001, 437 s.

Çağataycanın Bir Grameri (A Grammar of Chagatay) adını taşıyan İngilizce hazırlanmış bu kitapta, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar süren devirde yazılmış belli başlı başlı Doğu Türkçesi eserleri taranarak çeşitli örnekler tespit edilmiş, bu örnekler çerçevesinde, İç Asya'da bir edebiyat dili olarak teşekkül eden Çağatay Türkçesi (*Klasik Öncesi Dönem*'den *Klasik Sonrası Dönem*'in sonuna kadar) dil özellikleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Eserin, klasik gramer incelemelerinde rastlanan tasnif şablonundan uzak bir mahiyette bulunmak üzere, farklı özellikler taşıdığı göze çarpmaktadır.

Çağataycanın oluşumu, Çağatay dili ve edebiyatı hakkında kısa bilgilerin verildiği sekiz sayfalık (1-8) bir girişten (Introduction) sonra kısaltmalar listesi (Abbreviations), alfabe özellikleri (The Arabic-Persian Alphabet) hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. Eser, yedi bölüm üzerine bina edilmiştir. Bu bölümler sırasıyla şunlardır: 1. Yazım Özellikleri (Orthography [s. 13]), 2. Fonoloji (Phonology [s. 13-17]), 3. Morfoloji (Morphology [s. 17-340]), 4. Söz Dizimi (Syntax [s. 340-389]), 5. Sözlük (Lexicon [s. 389-403]), 6. Stilistik Bilgiler (Style [s. 403-404]), 7. Örnek Manzum ve Mensur Metinler (Sample Texts [s. 404-409]).

Fonoloji bölümünde; ünlüler, ünlülerin sınıflandırılması, ünlü uyumu, ünsüzler, ünsüzlerin sınıflandırılması konularına değinilmiştir. Bu bölüm oldukça kısadır. Çalışmanın en hacimli bölümünü *Morfoloji* oluşturmaktadır. Ana başlıklar çerçevesinde bu bölümün takip ettiği sıra, şöyledir: 1. İsimler: isimlerde yapı (basit, birleşik, türemiş), isimlerde sayı (teklik ve çokluk), ismin halleri ve hal ekleri, iyelik kavramı ve iyelik ekleri, isim yapan yapım ekleri, Farsçadan geçmiş isim oluşturan ön ekler, terkiplerle kurulmuş isimler, isimlerle birlikte kullanılan son çekim edatları; 2. Sıfatlar: sıfatların sentaktik fonksiyonları, sıfatların sınıflandırılması, sıfat yapımı, sıfat yapan ekler (Türkçe ve Farsça ekler ayrı ayrı listeler hâlinde verilmiştir.); 3. Zamirler: zamir çeşitleri ve zamirlerin fonksiyonları; 4. Sayılar: sayı ifade eden kelimeler, topluluk isimleri; bünyesinde ölçü, miktar ya da çokluk anlamı barındıran kelimeler; 5. Fiiller: fiil kavramı, kökler ve ekler, fiilde çatı (eklendiği fiile aktif, pasif, refleksif, kooperatif ve kuzatif anlam sağlayan fiilden fiil yapma ekleri), substantif fiiller, fiilde kip (haber ve dilek kipleri olarak bildiğimiz kipleri oluşturan şekil ve zaman ekleri, şahıs ekleri), *er-* “olmak” esas yardımcı fiiliyle geliştirilmiş birleşik zamanlar, *dur* (< *turur*) yardımcı fiili, *-mA*, *-mAK*, *-r*, *-mAs*, *-mİş*, *-gU*, *-gUÇI*. gibi eklerle isimleşen fiiller (Verbal Nouns) ve bunların hal ekleri olarak isim gibi çekimlenmesi, gerundiumlar, partişipler, tasvirî fiiller, fiil

yapan yapım ekleri, yardımcı fiiller; 6. Zarflar: asıl zarflar, zarf fonksiyonuyla kullanılan isimler, sıfatlar, *-la* enklitiğiyle ve instrumental ekiyle oluşturulmuş zarflar, gerundiumların zarf oluşturma görevi, Arapça ve Farsçadan alınmış ibarelerin zarf olarak kullanılması, zarfların semantik açıdan tasnifi edilmesi (tarz zarfları, zaman zarfları, yer zarfları, hal zarfları); 7. Edatlar: edat çeşitleri, Arapça ya da Farsçadan alınmış ön çekim edatları; 8. Yansıma kelimeler. *Söz Dizimi* bölümünde; tamlamalar, kelime grupları, cümle bilgisi, cümle çeşitleri, cümlenin yapı açısından incelenmesi, taşıdığı yargıya göre cümleler konularına yer ayrılmıştır. *Sözlük*'te, kısa bir kelime listesi verilmiş, deyimler ve terkiibî ifadelerden örnekler alınmıştır. Kelimelerin ya da ibarelerin alındığı eserler ve eser içindeki yerleri mutlaka gösterilmiştir. Bu bölümden hemen sonra, Çağatay Türkçesi yazan müelliflerin ortak stil özellikleri üzerine kısa bilgiler verilmiş ve Nevayî, Babur ve Şeybanî'den seçilmiş kısa pasajlar, manzum ve mensur metin parçaları, İngilizce tercümeleriyle birlikte okuyucuya sunulmuştur.

Genel çerçeveden ele alarak tanıttığımız bu eserin, Türk dili üzerine yapılan araştırmalara perspektif kazandıracak bir mahiyette olduğunu kabul etmekle beraber bazı yönlerden tenkit edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu yönü ile, şu noktalar göze çarpmaktadır: Monografide, Hint-Avrupa dillerinin gramer incelemelerinde kullanılan metodun tatbik edildiği görülmektedir. Bu metod, Türk diliyle yazılmış eserlerin gramatikal yapısını ortaya koymada zaman zaman sorunlara sebep olmaktadır. Bir örnek verecek olursak, zamirlerin incelendiği kısımda işaret sıfatları *ol*, *bu*, *bol* (< *bu ol*), *şol* (< *şu ol*), *uşbu* vs. işaret zamiri olarak gösterilmiştir:

Dedi, "Netsün kişi bu mübtelāga, ki küç birlen özin saldı belāga?" (s. 131)

Bol sözümmi qılmadıñ (s. 132)

Kaydedilen tüm ek, yapı ve şekillerin bir indeks halinde verilmesi okuyucu için pratik bir kullanım sağlardı. Ayrıca Sözlük'teki kelimelerin ve örnek olarak verilen metinlerin arttırılması ve sadece Nevayî, Babur ve Şeybanî'den değil, Doğu Türkçesiyle yazmış diğer müelliflerin eserlerinden alınmış metin parçalarının da küçük bir antoloji halinde sunulması uygun düşerdi. Ancak çalışmanın bütünü göz önüne alındığında, gramer incelemesi için alınan örnek cümle ve ibarelerin tatmin edici olduğunu söyleyebiliriz.

Dikkat çekici olarak, Bodrogligeti'nin, Çağatay Türkçesi'nde geçen Arapça ve Farsça dil malzemesini, Türk diline geçmiş yabancı dil unsurlarını ve yapılarını da gramerinde incelemesi ve sınıflandırmasıdır. Misalen, sıfat yapan

ekler kategorisinde, Türkçe eklerden sonra ayrı başlıkla Farsça ön eklerin ve son eklerin de sıralandığı görülmektedir. Çağataycının “Klasik Dönem”le birlikte tıpkı Osmanlı Türkçesi gibi, yüksek bir edebiyat dili oluşturduğu göz önüne alınırsa, bu hususun gramerde göz ardı edilmemesi isabetli sayılır. Bodrogligeti'nin morfolojik bilgiler verirken tercihen, isimle ilgili yapım eklerinin isim bahsinin geçtiği bölüm içinde, fiille ilgili yapım eklerinin fiil bahsinin geçtiği bölüm içinde, isimden isim yapan ekler olarak bildiğimiz bazı eklerin sıfat yapan ekler olarak sıfat bahsinin içinde, fiilden fiil yapan eklerin fiil çatısıyla ilgili bölümde ve isimden fiil yapan eklerin ise *fiil yapımı* (Verb Formation) başlığıyla verdiğini görmekteyiz.

Çağataycının Bir Grameri, Doğu Türkçesi üzerine inceleme ve araştırma yapanlar için mutlaka istifade edilmesi gereken yardımcı bir kaynak, bir el kitabıdır. Çağatay Türkçesi'ni kapsamlı olarak ele alan bu çalışmasıyla Bodrogligeti'nin, Doğu Türkçesi araştırmaları sahasına önemli bir katkı sağladığı ve bilhassa lisansüstü öğrenciler için bu sahada öğrenilmesi gereken temel gramer konularının hepsini bir araya getirmesi bakımından Türkoloji çalışmalarına bir perspektif kazandırdığı açıktır.

Mehmet Turgut BERBERCAN*

* Öğr. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmetberbercan@arel.edu.tr